

בית-הכנסת באשתמוע *

מאת ל. א. מאיר וא. רייפנברג

ד. הגומחה

בבית-הכנסת בצורתו הראשונה נבנתה הגומחה בגובה 208 ס"מ מעל לרצפה, ומשני צדיה שתי גומחות קטנות – סודר המזכיר מיד מספר רב של בנינים רומאיים בסוריה. ארץ-ישראל ועבר הירדן מזרחה, שבהם מצויות גומחות משני עברי שער-הכניסה הראשי, פעמים בשתי שורות, ופעמים בשורה אחת מעל לדלתות קטנות⁽¹⁾. קרובה עוד יותר לגומחתנו היא הצורה שדוגמאות שונות ממנה נגלו בחפירות בנייה מהתקופה הרומאית במצרים, בעיקר בקראנס, כפי שהוכיח ש. ייבין בתיוזה שלצערנו עוד טרם נדפסה⁽²⁾. בבניי הרומאים נועדו גומחות כאלה לפסלים ולדמויות אלילים שהוצבו בתוכן; דבר זה לא יתכן בבית-כנסת יהודי. יש לשער כי בגומחות הקטנות הועמדו מנורות בנות שבעה קנים, כמתואר בפתוח יהודי עתיק⁽³⁾, והגומחה האמצעית שימשה מקום לארון-קודש. הגומחה נמצאת במקום גבוה כל-כך גם בכמה בתי-כנסת מזרחיים אחרים, כגון בנוה⁽⁴⁾ או בקאהרה⁽⁵⁾, ובכמה קהלות ספרדיות, כפי שיש להסיק מציור שבהגדת סראיבו⁽⁶⁾, בצרפת הדרומית בקרפנטרה ובקאואיון⁽⁷⁾, ובבתי-כנסת אירופיים אחרים. בית-הכנסת בדורא-אירופוס הוא מטיפוס שונה במקצת, אשר בו הושם הארון-הקודש בגומחה בולטת, הגבוהה ארבע מדרגות מעל לרצפה, כדי 106 ס"מ⁽⁸⁾. אפילו במקרה זה הוא גבוה יותר מכדי שיסומן בתכניות של אותם בתי-הכנסת בארץ-ישראל או מחוצה לה, שנשארו מהם רק שנים או שלשה נדבכים לאחר חרבנם. השאלה היא אם גם באשתמוע ובבתי-כנסת אחרים מתקופת הרומאים היו עולים במדרגות כדי להגיע לארון הקודש. כמו בדורא-אירופוס. בבית-הכנסת בנוה, אשר בו גבוהה הגומחה הנועדת לארון הקודש עוד יותר (221 ס"מ מעל לרצפה הנוכחית) אין כל זכר למדרגות. אמנם יתכן כי המדרגות נעשו מחומר נשחת במהרה, כגון עץ, או שהסירו אותן בזמן תיקון הבניין לאחר הכיבוש המוסלמי.

(*) ר' מאמרנו בידיעות ט', שטס – תמוז תשי"ב, עמ' 41 ואילך. לפרק ד' שייכים – מלבד התכנית – גם הלווחות II (1), IV (1).

De Vogüé, *Syrie Centrale*, t. II, pl. 107 (1) ובכמה מקומות אחרים.

Domestic Architecture in the Fayyum Villages of the Roman Period (2) תורתנו

נחונה למר ייבין על הרשטו לנו להשתמש בה ולפרסם ממנה את הציור כאן, לוח II, 2.

L. A. Mayer and A. Reifenberg, *Three Ancient Jewish Reliefs*, (3)

PEQ 1937, pl. VII.

(4) ל. א. מאיר וא. רייפנברג, בנייני נוה היהודיים, ידיעות ד', ע' 8, לוח ג, ציור 8.

A. D. Neubauer, *Mediaeval Jewish Chronicles*, Oxford, בספר, (5)

1887, p. 118.

Müller und Schlosser, *Die Hagadah von Sarajevo*, Tfbd, fol. 34 (6)

P. R. Roland-Marcel, *Les Souvenirs Israelites en France*, pp. 40 (7)

(Carpentras) — 42 (Cavaillon), 2 figs. על שני בתי-כנסת עתיקים אלה (אם כי חודשו במאה ה-18)

העירוני בטובו מר י. פינקרפלד.

M. Rostovzeff et alii, *The Excavations at Dura-Europos, Sixth Season*, (8)

1936, p. 320.

בתכניות של בתי־הכנסת בארץ־ישראל מהתקופה הביזנטית, וביחוד אלה מן המאה ה־ה', אנו מוצאים את הגומחה בקומה התחתונה. בדרך כלל גבוהה כדי מדרגה אחת או שתיים מעל לרצפה. מקובל היה תמיד לזהות את הגומחה הזאת עם מקומו של ארון הקודש, אף־על־פי שנימוק חשוב סותר את ההנחה הזאת. אם במשך התקופה הרומאית אנו מוצאים את ארון הקודש נתון בגומחה הגבוהה, ומתקופת הכיבוש הערבי ואילך, במשך כל ימי הביניים, אנו מוצאים אותה שוב במקום גבוה בקיר. הרי זו סיבה טובה לבדוק אם רק בתקופה הביזנטית בלבד היה מקום ארון הקודש בגומחה הקרובה אל פני הרצפה. על כן מתעוררת השאלה אם אין לברר מחדש את זיהוי מקום ארון הקודש עם השקע שבקומה התחתונה. כל הגומחות הקרובות לרצפה, בלי יוצאת מן הכלל, קשורות מבחינה ארכיטקטונית אל ספסל הזקנים, ולכן יש להקשות אם לא נועדו הגומחות האלה לתפקיד אחר, כגון לקתידרה של משה⁹. שתי קתידרות כאלה נמצאו בארץ־ישראל: אחת בכורזין ואחת בחמת־טבריה¹⁰. מקום הקתידרה בכורזין צוין באופן בלתי ברור בסביבת הקיר הדרומי של בית־הכנסת¹¹, וזא הקיר המכוון ירושלימה; בחמת־טבריה, בתכנית ששרטט האב ה. ל. וינסאן¹², צוין מקומה באגף המזרחי לפני גומחה אשר לכאורה לא נועדה לשמש לא לארון קודש ולא לכל כלי תשמיש אחר של בית־הכנסת. אולי לא תראה זו סברה נועזת ביותר, אם נשער שבחמת עמדה קתידרה של משה לכתחילה לא על הרצפה, ששם היא נמצאה ע"י ד"ר נ. סלושץ', לפי דברי האב וינסאן, אלא בשקע שמאחורי הקתידרה. מצד שני, עדיין לא הוכח שכל בית־כנסת יהודי עתיק היתה בו קתידרה של משה. או שסידור ארדיכלי מיוחד הותקן למענה. קשה להניח שהגומחה בדורא־אירופוס למשל שימשה מקום למשהו חוץ מארון הקודש. הואיל ואין שם שום מקום אחר בשבילו. בבית־הכנסת הזה, שהוא לפי שעה המפואר ביותר בין בתי־הכנסת העתיקים, מכוסה כל שטח פני הכותל המזרחי ציורים; ומשום כך קשה להעלות על הדעת כי היו מעמידים את ארון הקודש ליד הקיר הזה ומסתירים בו את הציורים. גם אם היה זה ארון עשוי עץ. בבתי־הכנסת מסוף המאה ה' שוב אין כל זכר לקתידרה של משה ובמקומה מצוי כסא אלה, שמקומו אינו קבוע; מלבד זאת הוא משמש כמובן בתפקיד אחר לגמרי. יחד עם הקתידרה נעלמת גם הגומחה שבקומה התחתונה. ארון הקודש הפך לארון קבוע. וליד הקיר המזרחי הוסיפו כנראה בימה קטנה. אפשר להניח איפוא שבדרך כלל הוקצו מקום גבוה מאד בקיר לארונות הקודש בבתי־הכנסת בתקופה הרומאית בארץ־ישראל; ולפיכך עלינו לתאר לעצמנו כי אחדים מבתי־הכנסת העתיקים בגליל, שלא נמצא בהם מקום לארון קודש היו מסודרים לפי תכנית בית־הכנסת באשתמוע¹³. כעבור זמן מה, בתקופה הביזנטית, נבנו בבתי־הכנסת גומחות נוספות, כשתי מדרגות מעל פני הרצפה, לפי סגנון שנתחדש אז, והוא השכיח ביתר בתי־הכנסת בארץ־ישראל.

(סוף יבוא)

- ; W. Bacher, *Le Siège de Moïse*, REJ XXXIV (1897), pp. 299 ss: (9)
 א. ל. סוקניק, קתידרה של משה, תרביץ א', חוב' 1, ע' 145 ואילך; J. Ory, *An Inscription Newly*;
 Found in the Synagogue of Kerazeh, PEF QSt. 1927, pp. 51 foll.
 (10) אין להתחשב עם דילוס, הואיל ומקירוחיה של Belle D. Mazur, *Studies on Jewry*
in Greece, pp. 15-24. הוכיחו אל נכון כי הנבן המכונה בית הכנסת בדילוס איננו בנין יהודי כלל.
 .E. L. Sukenik, *Ancient Synagogues*, p. 60, no. 1 (11)
 .Revue Biblique, XXXI, 1922, p. 117 (12)
 (13) כי לא בכלם היה המצב, הדגיש בצדק א. ל. סוקניק, קדם א', ע' 85.